

Araştırma Yöntemlerinde Yapay Zekâ Araçlarının Etkisi

Eğitim Dünyası Araştırma
ve Geliştirme Dergisi
Cilt: 1 Sayı: 1
Sayfa Aralığı: 1-10
10.5281/zenodo.15348363
e-ISSN: 3062-3863
edagonline.com
© Eğitim 2023 Derneği

Doç. Dr. Taner ATMACA 
Düzce Üniversitesi, e-posta: taneratmaca@duzce.edu.tr

Kaynak Göster:

Atmaca, T. (2025). Araştırma yöntemlerinde yapay zekâ araçlarının etkisi. *EDAG Online*, 1(1), 1–10.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15348363>

ÖZET

Bu çalışma, yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin araştırma yöntemleri üzerindeki etkisini eleştirel ve teorik bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, YZ'nin araştırma süreçlerine entegrasyonunun yalnızca teknik bir kolaylık değil, aynı zamanda bilgi üretiminin doğasına ilişkin epistemolojik, etik ve normatif dönüşümleri beraberinde getirdiği savunulmaktadır. Habermas'ın teknik akıl-pratik akıl ayrımı, Bourdieu'nün bilim alanı kuramı ve Foucault'nun bilgi-iktidar analizi temel alınarak, YZ araçlarının bilimsel yöntemi nasıl biçimlendirdiği tartışılmıştır. YZ'nin sunduğu hız, verimlilik ve erişilebilirlik gibi avantajlara karşın; eleştirel düşüncenin aşınması, araştırmacı özerkliğinin zayıflaması ve etik sorumluluğun belirsizleşmesi gibi riskler ele alınmıştır. Makalede, akademik özerkliğin ve metodolojik özgünlüğün korunabilmesi için YZ kullanımının yalnızca araçsal değil, aynı zamanda eleştirel bir bilinçle değerlendirilmesi gerektiği önerilmiştir. Sonuç olarak, yapay zekâ destekli araştırma pratiklerinin bilimsel yöntemin değer temelli boyutlarıyla uyumlu bir biçimde yeniden düşünülmesi gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, araştırma yöntemleri, akademik özerklik, etik, epistemoloji.

ABSTRACT

This study aims to critically and theoretically examine the impact of artificial intelligence (AI) technologies on research methodologies. It argues that the integration of AI into research processes entails not merely a technical convenience but also epistemological, ethical, and normative transformations in the nature of knowledge production. Drawing on Habermas's distinction between technical and practical rationality, Bourdieu's theory of the scientific field, and Foucault's analysis of knowledge and power, the study discusses how AI tools reshape scientific method. While acknowledging the benefits of AI such as speed, efficiency, and accessibility, the paper highlights key risks including the erosion of critical thinking, the weakening of researcher autonomy, and the obscuring of ethical responsibility. It is suggested that AI should not only be used as a tool, but also critically evaluated in terms of its influence on academic freedom and methodological integrity. In conclusion, AI-supported research practices must be reconsidered in alignment with the value-laden dimensions of the scientific method.

Key Words: Artificial intelligence, research methodology, academic autonomy, ethics, epistemology

GİRİŞ

Bilimsel bilginin üretimi, yalnızca teknik araçlar aracılığıyla gerçekleştirilen bir süreç olmaktan ziyade, düşünsel faaliyetlerin, kuramsal yönelimlerin ve etik sorumlulukların bütüncül etkileşimiyle şekillenen çok yönlü ve çok boyutlu bir yapıyı içermektedir. Araştırma yöntemleri, bu bağlamda, epistemik anlamın inşasında yalnızca birer prosedürel adım değil; araştırmacının dünyayı anlamlandırma biçimini, bilgiye yüklediği anlamı ve bilgi üretiminde üstlendiği öznel konumu da tayin eden kurucu bileşenlerdir. Bu yönüyle yöntem, bilimsel faaliyetin tam olarak nötr olmayan bir boyutunu da temsil etmektedir.

Son yıllarda özellikle yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin yükselişiyle birlikte, bilgi üretiminde ve bilimsel araştırma süreçlerinde belirgin bir dönüşüm yaşanmaktadır. Giderek daha sofistike hale gelen YZ destekli araçlar, veri toplama, analiz, yorumlama ve metin üretimi gibi araştırma sürecinin temel aşamalarında kullanılmakta; böylece araştırmacının yöntemsel uygulamaları yalnızca kolaylaştırılmakla kalmamakta, aynı zamanda biçimlendirilmektedir. Bu durum, yöntemin anlamına, araştırmacının fail olarak konumuna ve bilimsel özerklik ilkesine ilişkin çok boyutlu bir sorgulamayı gerekli kılmaktadır.

Yapay zekânın araştırma yöntemlerine entegrasyonu, ilk bakışta teknolojik ilerlemenin doğrudan bir sonucu olarak görünse de bu süreç aynı zamanda metodolojik sadakatin yeniden tanımlanmasına, epistemik otoritenin sorgulanmasına ve bilginin etik statüsünün yeniden düşünülmesine neden olmaktadır. Nitekim YZ araçlarının sunduğu otomasyon ve hız olanakları, araştırma sürecindeki eleştirel düşünme, bağlam bilgisi ve etik sezgi gibi insani nitelikleri arka plana itme potansiyeli taşımaktadır.

Bu çerçevede, araştırmanın öznesi olan insanın bilgi üretimindeki kurucu rolü, yerini kısmen algoritmik düzenlemelere ve parametrik işleyişe bırakmakta; bu da yöntemin yalnızca işlevsel bir araç değil, aynı zamanda düşünsel bir eylem alanı olduğu gerçeğini gölgelemektedir. Yöntemsel kararların, araştırmacının kuramsal yönelimi, etik tercihleri ve bağlamsal duyarlılığı doğrultusunda şekillendiği klasik bilimsel anlayış; yapay zekâ teknolojilerinin “öneri” ve “çözüm” sunan doğası karşısında belirli ölçüde dönüşüme uğramaktadır. Dolayısıyla, araştırma sürecine yapay zekâ aracılığıyla dahil olan algoritmik mantık, yalnızca teknik bir destek olarak kalmamakta; aynı zamanda bilgi üretiminin varsayımsal öncüllerini, çözüm yollarını ve yorumlama biçimlerini yeniden yapılandırmaktadır.

Yaşanan bu dönüşüm, bilimsel yöntemin doğasına ilişkin yeni soruları da beraberinde getirmektedir: *Araştırma sürecinde yapay zekâ ne ölçüde yönlendirici bir fail hâline gelmektedir? Yöntemsel kararların arkasındaki insani sezgi, eleştirel sorgulama ve felsefi tutarlılık nasıl korunacaktır? Daha da önemlisi, yapay zekânın önerdiği biçimsel çözümler; içeriksel derinlikten ve bağlamsal bütünlükten ne ölçüde yoksundur?* Bu sorular, yalnızca teknik bir araç kullanımının ötesinde, bilgi üretiminin etik-politik yönlerine ve akademik özerkliğin korunabilirliğine dair daha kapsamlı bir sorgulamayı zorunlu kılmaktadır. Bu sorgulama, özellikle araştırmacının “epistemik özne” olarak konumunun, yapay zekâ destekli süreçlerde nasıl yeniden tanımlandığına odaklanmayı gerektirmektedir. Geleneksel araştırma pratiğinde bilgi, araştırmacının kuramsal donanımı, metodolojik sezgisi ve etik duyarlılığıyla inşa

edilirken; yapay zekâ araçlarının müdahil olduğu süreçlerde bu inşa edici rol, algoritmik mantığın belirleyiciliğine açık hâle gelmektedir. Bu bağlamda, bilgi üretimi sürecinde insan aklının eleştirel işlevinin yerini alması beklenmeyen bir unsur olan yapay zekânın, giderek karar verici ya da öneri sunucu konuma yükselmesi, bilimsel yöntemin temel ilkeleriyle çatışma potansiyeli taşımaktadır.

Yapay zekâ araçlarının yöntemsel süreçlere sunduğu katkılar (Örneğin: hız, verimlilik, örüntü tanıma kapasitesi gibi teknik üstünlükler vb.) yadsınamaz olmakla birlikte, bu araçların sunduğu öneriler çoğu zaman bağlamsal özgüllükten yoksun, tarihsel-toplumsal çerçeveden soyutlanmış ve anlamdan ziyade biçime dayalı çözümler üretebilmektedir. Bu durum, bilginin yalnızca nesnel veri üzerinden değil, aynı zamanda yorumlayıcı ve normatif çerçevelerle şekillendiği sosyal bilimlere başta olmak üzere birçok alanda, bilimsel geçerlilik ve anlamlılık kriterlerinin yeniden tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Özge bir çıkarımla, araştırma yöntemlerinde yapay zekâ araçlarının kullanımı, yalnızca teknik bir ilerleme ya da pedagojik bir kolaylık olarak değerlendirilmemeli; tersine, bilgi üretim sürecinin epistemolojik temellerine, etik sorumluluklarına ve akademik özerkliğine dair çok katmanlı bir dönüşümün semptomu olarak ele alınmalıdır. Yapay zekâ teknolojilerinin araştırma süreçlerine entegre edilmesi, yalnızca teknik bir araç kullanımının ötesinde, bilimsel aklın işleyişine, bilgi üretiminin meşruiyetine ve akademik alanın kurumsal yapısına dair köklü dönüşümleri gündeme getirmektedir. Bu dönüşüm, eleştirel sosyal kuramların ve bilim felsefesinin sunduğu kavramsal araçlarla değerlendirildiğinde daha derinlikli bir biçimde kavranabilir.

Teknoloji ve Bilimsel Rasyonalite: Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı Bağlamında Teknik Akıl-Pratik Akıl Ayrımı

Jürgen Habermas, modern toplumlarda rasyonalitenin biçimsel ve araçsal nitelikler kazanarak yaşam dünyasının kolonize edilmesine neden olduğunu savunmaktadır. Habermas'a göre, bilimsel ve teknik akıl, giderek iletişimsel aklın önüne geçmekte; böylece anlam üretimi, uzlaşma ve etik yönelim gibi temel insani yönelimler göz ardı edilmektedir (Habermas, 1984). Yapay zekâ araçlarının araştırma süreçlerinde yoğun biçimde kullanılmaya başlanması, bu bağlamda “teknik aklın tahakkümü”nü gündeme getirmektedir. YZ destekli sistemler, araştırma sürecini optimize etmeye, verimliliği artırmaya ve üretim hızını maksimize etmeye yönelik tasarlanmakta; bu ise yöntemin amaçtan ziyade bir araç hâline gelmesine neden olmaktadır. Habermas'ın çerçevesinden bakıldığında, YZ'nin metodolojik süreçlerde öne çıkışı, pratik aklın (yani değer temelli, iletişimsel, eleştirel düşünmeye dayalı yönelimin) zayıflaması ve bilimsel etkinliğin indirgenmiş bir akılcılıkla yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir.

Bu durum, araştırma süreçlerinde yalnızca teknik araçların kullanımının artmasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda araştırmanın yönelimi, amacı ve çıktılarının da araçsal aklın öncelikleri doğrultusunda biçimlenmesine neden olmaktadır. Teknik aklın hâkimiyeti, araştırmacının iletişimsel bağlamda kurduğu eleştirel ilişkiyi; yani araştırma sorusunun toplumsal anlamını, etik sonuçlarını ve bireyin kendi düşünsel evreniyle kurduğu diyalektiği gölgede bırakmaktadır. Araştırma, bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, artık yalnızca “neyin daha hızlı ve verimli yapılabileceği” sorusuyla meşgul olmakta; “neden yapıldığı”, “ne anlama geldiği” ve “kimin yararına hizmet ettiği” gibi sorular ikincil, hatta önemsizleşmiş hale

gelmektedir.

Habermas'ın iletişimsel akıl anlayışı, bilimin yalnızca araçsal etkinliklerden ibaret olmadığını, aksine araştırma sürecinin özünde insanlar arası rasyonel diyalog, anlam müzakeresi ve uzlaşma üretiminin yattığını ileri sürmektedir. Bu çerçevede yapay zekânın sunduğu öneriler, analizler ve hatta dilsel üretimler; bu diyalojik yapıyı çoğu zaman dışlayarak, araştırmacıyı hazır çözüm ve önerilerle donatan, ancak anlam derinliğini zayıflatan bir arayüz haline gelebilme riski taşımaktadır. Böylece, araştırmanın toplumsal bağlamı, etik yönelimi ve düşünsel inşaa süreci; teknik akıl ekseninde yeniden tanımlanmakta, bilimsel etkinliğin "iletişimsel bir rasyonalite" olarak kurgulanma potansiyeli gerilemektedir.

YZ araçlarının metodolojiye entegrasyonu, yalnızca bilgi üretiminde teknik bir ilerleme sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda bilimin özündeki etik ve normatif sorgulamanın zeminini daraltarak, araştırma pratiklerinin daha biçimsel, standardize ve ölçülebilir formlara indirgenmesine neden olabilmektedir. Habermas'ın eleştirisiyle değerlendirildiğinde, bu süreç, bilimsel faaliyetin yaşam dünyasıyla olan ilişkisinin zayıflamasına, toplumsal anlam üretme kapasitesinin araçsallaşmasına ve araştırmacının etik fail olarak konumunun belirsizleşmesine neden olmaktadır.

Bourdieu'nün Alan Teorisi: Bilim Alanının Özerkliği, Habitus ve Yapay Zekânın Bu Özerk Alana Etkisi

Pierre Bourdieu'nün alan teorisi, bilimsel üretimin yalnızca bireysel akıl yürütmenin değil; aynı zamanda sosyal, tarihsel ve sembolik sermaye ilişkilerinin ürünü olduğunu öne çıkarmaktadır. Bilim alanı, özerk yapısını kurumsal normlar, habitus (yerleşik düşünme ve davranma kalıpları) ve bilimsel sermaye üzerinden inşa edilmektedir (Bourdieu, 2004). Yapay zekânın bilimsel üretim süreçlerine entegrasyonu, bu özerk alana dışsal bir algoritmik mantığın nüfuz etmesi anlamına gelebilir. Algoritmaların önerdiği araştırma soruları, literatür tarama biçimleri ve hatta metin yazım süreçleri, bilim alanındaki geleneksel habitus yapılarıyla örtüşmeyen bir normatif zemini temsil etmektedir. Bu durum, bilim alanının özerkliğinin algoritmik yeniden kodlanması tehlikesini doğurmakta; araştırmacının yerleşik bilgi üretim pratikleri ile dijital araçların dayattığı işleyiş arasında gerilim yaratmaktadır.

Pierre Bourdieu, bilimsel bilgi üretimini toplumsal ilişkilerden bağımsız, nötr bir faaliyet olarak değil; belirli tarihsel ve yapısal koşullar içinde şekillenen bir mücadele alanı olarak kavramsallaştırmıştır. Ona göre "bilim alanı" (field of science), kendine özgü kurallara, sermaye türlerine ve habitus'a sahip yarı-özerk bir yapıdır (Bourdieu, 2004). Araştırmacılar bu alanda bilimsel sermaye kazanmak için çeşitli stratejiler geliştirir; ancak bu stratejiler yalnızca entelektüel yeterlilikle değil, aynı zamanda alanın yerleşik normlarına uyum, eleştirel pratikler ve etik sorumlulukla da ilişkilidir. Bu çerçevede yapay zekâ araçlarının araştırma süreçlerine entegrasyonu, bilim alanının özerkliğine dışsal bir mantığın -yani algoritmik düzenin- dâhil olması anlamına gelmektedir. YZ destekli sistemler, veri analizi, literatür taraması, hipotez üretimi ve yazım süreçlerine müdahil olarak bilimsel üretimin içerik ve biçimini yeniden şekillendirmekte; bu da alanın kendi iç normlarıyla değil, dijital platformların sunduğu öncelikler, sınırlamalar ve algoritmik öneriler doğrultusunda biçimlenmesine neden olmaktadır.

Bu noktada habitus, yani araştırmacının içselleştirilmiş düşünme ve hareket etme biçimleri de değişime uğramaktadır. Daha önce araştırma süreçlerine eleştirel sezgi, kuramsal bağlılık ve bağlamsal duyarlılıkla yaklaşan araştırmacılar; YZ'nin “akıllı araçlar” üzerinden sunduğu hızlı, öngörülebilir ve optimize edilmiş çözümler karşısında, giderek bu içsel yönelimlerden uzaklaşabilmektedir. Bourdieu'nün ifadesiyle bilimsel alanın özerkliği ancak bu alandaki aktörlerin kendi habitus'larına sadık kalmasıyla korunabilirken; yapay zekâ teknolojilerinin sunduğu hazır çözümler, araştırma pratiğini dışsal baskılarla uyumlu hâle getirerek bu özerkliği aşındırma potansiyeli taşımaktadır. Dahası, bilim alanı içerisindeki sembolik mücadele biçimleri de YZ araçlarının etkisiyle dönüşmektedir. Bilimsel özgünlüğün, derinlikli kuramsal tartışmaların ve metodolojik titizliğin yerini; hız, biçimsel tutarlılık ve algoritmaların sunduğu “ideal yapı”ya yakınlık alabilmektedir. Böylece bilimsel değer ölçütleri, alanın tarihsel birikimi ve iç dinamiklerinden değil, dışsal teknolojik normlardan türetilen yeni bir meşruiyet zemini üzerinden belirlenmektedir. Sonuç olarak, Bourdieu'nün alan teorisi bağlamında değerlendirildiğinde, yapay zekânın bilim alanına entegrasyonu, yalnızca teknik bir gelişim değil; aynı zamanda bilimsel üretimin normatif zemininin, aktörlerinin habitus'larının ve alanın yapısal özerkliğinin dönüşümüdür. Bu dönüşümün eleştirel biçimde çözümlenmesi, yalnızca teknolojik araçların değil, bu araçların ürettiği epistemolojik ve kurumsal etkilerin de sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Foucault'nun Bilgi-İktidar Analizi: Yapay Zekâ Destekli Araçlarla Bilginin Üretimi ve Denetimi

Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisine dair çözümlemeleri, yapay zekâ teknolojilerinin bilimsel araştırma süreçlerine etkisini anlamada kritik bir kuramsal zemindir. Foucault, bilginin her zaman belirli iktidar yapılarına gömülü olduğunu, bilgiyi üretmenin aynı zamanda belirli bir iktidar pratiği olduğunu savunmaktadır (Foucault, 1972). YZ araçları, hangi bilginin araştırmaya değer olduğu, hangi verilerin anlamlı kabul edileceği ve hangi soruların sorulabilir olduğunu dolaylı olarak belirlemektedir. Bu yönüyle yapay zekâ, akademik üretim üzerinde görünmez ama etkili bir denetim mekanizması oluşturmaktadır. YZ'nin önerdiği kaynaklar, yazım kalıpları, doğruluk kriterleri ve örüntü tanıma pratikleri, araştırmacının bakış açısını şekillendirmekte ve hatta sınırlandırmaktadır. Bu anlamda, yapay zekâ yalnızca bir teknoloji değil, aynı zamanda epistemolojik ve normatif bir rejimin temsilcisidir.

Michel Foucault, bilginin asla yalnızca gerçekliğin tarafsız bir temsili olmadığını, her bilgi formunun belirli bir iktidar yapısıyla iç içe geçtiğini ileri sürer. Ona göre bilgi, toplumsal pratiklerin içinden çıkar; bilgi üretimi ve dolaşımı, iktidarın hem taşıyıcısı hem de yeniden üreticisidir (Foucault, 1972). Bu yaklaşım, yapay zekâ destekli araçların bilimsel araştırma süreçlerindeki işlevini anlamada kritik bir kuramsal zemin sunar. Zira bu araçlar yalnızca bilgiye erişimi kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda “ne tür bilginin üretilceği”, “hangi soruların sorulabilir olduğu” ve “bilimin nasıl yapılması gerektiği” gibi temel çerçeveleri de biçimlendirmektedir. YZ destekli platformların çoğu, veri analitiği, literatür önerisi, metin üretimi ve içerik düzenleme gibi alanlarda araştırmacıya çeşitli “öneriler” sunmakta; ancak bu öneriler, algoritmik öncelikler, geçmiş örüntüler ve veri setleri doğrultusunda şekillenmektedir. Bu durum, Foucault'nun “*söylenebilir olanın sınırları*” olarak tanımladığı epistemolojik

tahakküm biçimlerine doğrudan karşılık gelmektedir. Yapay zekâ, araştırmacıya bir dizi karar alternatifi sunuyor gibi görünse de aslında hangi kavramların ön plana çıkacağına, hangi yazım kalıplarının “bilimsel” kabul edileceğine ve hangi bilgi biçimlerinin dolaşıma gireceğine ilişkin normatif bir çerçeve dayatmaktadır. Dolayısıyla, algoritmalar sadece teknik öneriler sunmaz; aynı zamanda bilgi rejimlerinin işleyişine müdahil olur.

Foucault’nun analizine göre iktidar, yalnızca dışsal bir baskı biçimi değil; aynı zamanda bireyin kendisini disipline etme biçimidir. Bu açıdan bakıldığında, yapay zekâ araçları yalnızca dışsal bir yönlendirici değil; araştırmacının yazım dilini, düşünsel yapılarını ve hatta konusal tercihini içselleştirmesini sağlayan bir disiplin mekanizmasına dönüşmektedir. Örneğin, YZ destekli yazım araçlarının “daha akıcı”, “daha akademik” ya da “daha okunabilir” metin üretimi yönündeki önerileri, zamanla araştırmacının kendi yazma stilini homojenleştirmesine, farklılık ve özgünlük yerine standartlaşmaya yönelmesine neden olabilir. Ayrıca, akademik bilgi üretiminin giderek platform temelli sistemler üzerinden yürütülmesi (örneğin veri analizi, kaynak önerisi, metin denetimi gibi süreçlerin belirli YZ tabanlı sistemlere bağlanması) epistemik iktidarın merkezileşmesini hızlandırmaktadır. Bu durum, Foucault’nun “biyopolitika” kavramıyla ilişkili olarak okunabilir: Bilgi üretimi, bireysel özerklikten koparılarak teknik platformlar eliyle ölçülen, yönlendirilen ve denetlenen bir düzene dönüşmektedir. Böylelikle, akademik bilgi yalnızca içeriğiyle değil, üretim biçimiyle de iktidarın yeniden üretim alanı hâline gelmektedir.

Epistemolojik Dönüşüm: “Bilgi Üretimi Algoritmaların Kontrolüne mi Geçiyor?”

Yukarıda belirtilen kuramsal çerçeveler, bilgi üretiminin yapısal olarak dönüştüğü bir süreci işaret etmektedir. Bu dönüşümde en temel sorulardan biri şudur: *Bilgi üretimi giderek algoritmaların önerdiği yollarla mı şekillenmektedir? Diğer bir deyişle, araştırmacının düşünsel süreci, algoritmik işleyişe eklemlenerek mi varlık kazanmaktadır?* YZ araçlarının sunduğu öneriler, bilgi üretimini belirli bir otomasyon mantığına göre yönlendirmekte; bu da araştırma süreçlerinde yaratıcı sorgulamanın, bağlamsal sezginin ve eleştirel düşünmenin yerini mekanik önerilere bırakma riskini doğurmaktadır. Bu noktada bilgi üretimi, yalnızca veriye dayalı bir işlem değil; aynı zamanda anlam arayışı, toplumsal sorumluluk ve etik bilinçle şekillenen bir süreçtir. Bu sürecin algoritmikleşmesi, sadece yöntemi değil, bilginin kendisini de dönüştürmektedir. Epistemolojik olarak, bu durum “teknolojik determinizm” riskini barındırmakta ve araştırmanın eleştirel doğasına zarar verme potansiyeli taşımaktadır.

Yapay zekâ araçlarının bilimsel araştırma süreçlerine entegrasyonu, yalnızca yöntemsel düzeyde değil, aynı zamanda bilgi üretiminin doğasına ilişkin köklü bir dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm, epistemolojinin yani bilginin ne olduğu, nasıl üretildiği ve ne tür otoritelerce meşrulaştırıldığı sorularını yeniden gündeme taşımaktadır. Habermas’ın teknik akıl eleştirisi, Bourdieu’nün bilimsel alanın özerkliği vurgusu ve Foucault’nun bilgi-iktidar çözümlemesi birlikte düşünüldüğünde, araştırma süreçlerinde yapay zekâ destekli araçların yükselişi, bilginin üretim mantığını “*insan aklından algoritmik mantığa*” doğru kaydıran bir eğilime işaret etmektedir.

Geleneksel anlamda bilgi üretimi, kuramsal sezgi, eleştirel sorgulama, bağlamsal duyarlılık ve

etik sorumluluk ekseninde şekillenmekteydi. Araştırmacı, araştırma sorusunu yalnızca veriyle değil; aynı zamanda tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamla ilişkili olarak biçimlendirir; yöntemini etik, felsefi ve disiplinler çerçevelerle temellendirirdi. Ancak yapay zekâ araçlarının öneri sistemleri, örüntü tanıma algoritmaları ve dilsel üretim yetenekleri, bu özgün ve insani süreci önceden tanımlanmış kalıplar doğrultusunda yönlendirmektedir. Bu yönelim, bilgi üretiminde yaratıcı düşünmenin yerini algoritmik modellemelere, yorumlayıcı çeşitliliğin yerini optimizasyon odaklı çıktı üretimine ve eleştirel sürecin yerini otomatikleştirilmiş akışlara bırakması riskini doğurmaktadır. Bilginin epistemik niteliği, bu bağlamda, öncelikten uzaklaştırılarak istatistiksel doğrulama, makine öğrenmesi temelli öngörü ve performans ölçütlerine indirgenmekte; bu da “epistemolojik indirgemecilik” olarak tanımlanabilecek bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir.

Buna paralel olarak, yapay zekâ destekli araçların bilgi üretim sürecinde artan belirleyiciliği, bilginin “meşruiyet kaynağı”nı da dönüştürmektedir. Geleneksel bilimsel bilgi, kolektif aklın, eleştirel topluluğun ve metodolojik sadakatin ürünü olarak inşa edilirken; günümüzde algoritmaların önerdiği referanslar, yazım kalıpları ve problem tanımları, giderek bilgiye ilişkin birincil belirleyici aktör hâline gelmektedir. Bu da bilginin doğasını insan merkezli sorgulayıcı bir süreçten çıkarıp, makine merkezli ve veri yönelimli bir formata dönüştürmektedir. Gerçekleşen bu dönüşüm, yalnızca yöntemsel bir kolaylık meselesi olarak ele alınamaz; aksine, bilgiye ilişkin temel normların, değerlendirme ölçütlerinin ve araştırma etiğinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Araştırmacının eleştirel fail olarak konumu, algoritmaların varsayımsal öngörülerıyla ne ölçüde çatışmakta ya da örtüşmektedir? Otomatikleştirilmiş bilgi üretimi süreçleri, akademik özerklik, etik sorumluluk ve yaratıcı düşünce için ne tür tehditler veya imkânlar barındırmaktadır? Bu bağlamda, epistemolojik dönüşüm yalnızca teknik bir entegrasyon değil; aynı zamanda bilginin niteliğine, sınırlarına ve üretim biçimlerine ilişkin köklü bir yeniden yapılanmayı ifade etmektedir. Bu yeniden yapılanmanın eleştirel biçimde kavranabilmesi, sadece teknolojiyle değil, aynı zamanda insanın düşünsel, etik ve toplumsal kapasitesiyle ilişkili bir bilinç inşasını gerekli kılmaktadır.

YZ’nin Araştırma Yöntemlerinde Sunduğu Avantajlar ve Dezavantajlar

Yapay zekâ teknolojilerinin araştırma yöntemlerine entegre edilmesi, bilimsel bilgi üretiminin biçimsel ve işlevsel yapısını önemli ölçüde dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca teknik ilerlemeler ve verimlilik bağlamında değil; aynı zamanda bilgi üretiminin normatif ve epistemolojik sınırları açısından da çok boyutlu etkiler doğurmaktadır. YZ destekli araçlar, araştırmacının yöntemsel uygulamalarını çeşitli açılardan kolaylaştırırken; öte yandan, araştırma sürecinin etik ve düşünsel doğasını zedeleyebilecek potansiyelleri de beraberinde getirmektedir. Bu bölümde, YZ’nin araştırma yöntemlerindeki avantajları ve dezavantajları eleştirel bir perspektifle değerlendirilmektedir.

Yapay zekâ araçlarının sunduğu en belirgin avantajlar arasında işlem hızının artması, geniş veri kümelerine anlık erişim, literatür taramasında otomatik analiz ve karmaşık örüntülerin tespit edilebilmesi yer almaktadır. Bu araçlar, özellikle büyük veri setlerinin işlenmesinde ve istatistiksel analizlerde insan kapasitesinin ötesine geçebilen bir performans sunmaktadır. Doğal dil işleme (NLP) temelli uygulamalar, metin madenciliği, konu modelleme ya da

otomatik kodlama gibi alanlarda nitel araştırmaların verimliliğini artırmaktadır. Ayrıca, otomatik çeviri, kaynak önerisi ve yazım asistanları gibi sistemler, araştırmacının küresel literatüre erişimini kolaylaştırmakta ve dilsel bariyerleri aşmasına katkı sunmaktadır. Bu yönüyle YZ, akademik üretimi demokratikleştirme potansiyeli taşımakta; özellikle dezavantajlı konumdaki araştırmacılar için zaman ve kaynak tasarrufu sağlamaktadır.

Bununla birlikte, yapay zekâ araçlarının yaygın biçimde kullanımı, çeşitli yapısal ve etik sorunları da beraberinde getirmektedir. İlk olarak, YZ sistemlerinin önerdiği çözümler, bağlamdan yoksun, homojenleştirilmiş ve standardize edilmiş bilgilere dayanmakta; bu da bilginin içeriksel derinliğini ve bağlamsal özgüllüğünü zayıflatmaktadır. Özellikle sosyal bilimler gibi yorumlayıcı paradigmaya dayalı alanlarda, hazır veri analizi veya metin üretimi, araştırmacının özgün katkısını gölgeleyebilmekte, sezgisel ve kavramsal derinliği zayıflatabilmektedir. İkinci olarak, eleştirel düşünme becerilerinin yerine öneri algoritmalarının geçmesi, araştırmacının zihinsel emeğini azaltmakta; bu durum uzun vadede metodolojik refleksin körelmesine ve akademik özerkliğin zayıflamasına yol açabilmektedir. Bilimsel akıl yürütmenin yerini otomatik çözümlerin alması, araştırmanın sorgulayıcı ve yaratıcı doğasına zarar verme riski taşımaktadır. Üçüncü olarak ise, YZ destekli sistemlerin etik açıdan şeffaf olmaması; kullanılan veri setlerinin önyargılar içerebilmesi, kaynakların doğruluğunun garanti edilememesi ve intihal sınırlarının bulanıklaşması gibi riskleri gündeme getirmektedir. Bu durum, bilimsel üretimde özgünlük, hesap verebilirlik ve etik sorumluluk ilkeleri açısından ciddi sorunlar doğurabilir.

Sonuç olarak, YZ teknolojilerinin araştırma yöntemlerine sunduğu katkılar, yüzeyde büyük bir araçsal yarar sağlarken, derin yapıda bilgi üretiminin doğasına dair sorgulamaları gerektiren bir dönüştürücü etki doğurmaktadır. Bu nedenle, yapay zekâ yalnızca bir “araç” değil; aynı zamanda yöntemsel yönelimleri, araştırmacı kimliğini ve epistemik değerleri dönüştüren bir “fail” olarak değerlendirilmelidir. Araştırma pratiklerinde bu araçlardan yararlanmak, ancak bunları eleştirel süzgeçten geçirmekle, etik ilkeleri ve akademik özerkliği önceleyen bir bilinçle mümkündür. Aksi hâlde, bilimsel yöntem yalnızca bir üretim sürecine değil, aynı zamanda bir kontrol ve biçimlendirme mekanizmasına dönüşebilir.

YZ’nin Etik ve Akademik Özerklik Üzerindeki Etkileri

Bilimsel araştırmaların temelini oluşturan etik ilkelere ve akademik özerklik anlayışına yönelik tehditler, yapay zekâ teknolojilerinin araştırma süreçlerinde giderek daha belirleyici bir yer edinmesiyle birlikte daha görünür hâle gelmektedir. YZ araçları, araştırmacıya zamandan tasarruf, işlem kolaylığı ve otomatik öneriler gibi çeşitli faydalar sağlamakla birlikte; bu araçların denetlenemezliği, karar süreçlerine müdahil oluşu ve içerik üretiminde üstlendiği rol, bilimsel etik ve akademik özerklik açısından yapısal tartışmalara zemin hazırlamaktadır.

Bilimsel araştırmanın temel etik ilkeleri arasında yer alan özgünlük, şeffaflık, doğruluk, hesap verebilirlik ve kaynak belirtme gibi ölçütler, YZ araçlarının kullanımıyla birlikte bulanıklaşabilmektedir. Özellikle metin üretimi, özetleme, kaynak önerme ya da veri analizi gibi süreçlerde YZ sistemlerinin kullanılması, araştırmacının hangi çıktılardan sorumlu tutulacağına dair belirsizlikler doğurmaktadır. YZ’nin ürettiği içeriklerin büyük ölçüde mevcut

veri havuzlarına, algoritmik öğrenmeye ve geçmiş örüntülere dayanması; intihal, farkında olmadan yanlış bilgi üretme ya da bilimsel manipülasyon gibi riskleri artırmaktadır. Bu durum, araştırmacının etik sorumluluğunu zayıflatmakta, akademik üretimin normatif çerçevesini sarsmaktadır. Ayrıca birçok YZ aracı, karar süreçlerinin nasıl işlediğine dair şeffaf bir açıklama sunmadığından, bu sistemlerin önerdiği sonuçlar hem sorgulanamaz hâle gelmekte hem de etik denetimden muaf kalmaktadır.

Akademik özerklik, araştırmacının kendi düşünsel çizgisini belirleme, yöntemsel tercihlerini serbestçe yapma ve bilgi üretiminde özgün katkılar sunabilme kapasitesine dayanan temel bir ilkedir. Ancak YZ araçları, sunduğu önerilerle araştırmacıyı biçimsel doğruluğa, dilsel akıcılığa ve yapay “bilimsel” standartlara yönlendirmekte; bu da zamanla araştırma sürecinin yaratıcılıktan uzaklaşarak homojenleşmesine neden olmaktadır. YZ’nin giderek daha fazla “karar ortağı” olarak konumlanması, araştırmacının düşünsel fail olarak yerini sorgulatır hâle getirmektedir. Bilgi üretiminin otomatikleştirilmesi, araştırmacının düşünce geliştirme süreçlerine aktif katılımını azaltmakta; böylece yöntemsel refleks, kuramsal özgünlük ve epistemik sorumluluk gibi değerlerin gerilemesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekânın araştırma süreçlerindeki rolü, yalnızca araçsal değil; aynı zamanda yönlendirici, biçimlendirici ve sınır koyucu bir fail olarak yeniden değerlendirilmelidir.

YZ araçlarının bilimsel üretimde artan belirleyiciliği, akademik normların giderek standartlaştırılması sonucunu da doğurmaktadır. Dilsel doğruluk, biçimsel tutarlılık, yapısal netlik gibi kriterler, araştırmanın yaratıcı ve farklılaştırıcı yönlerini geri plana itebilmekte; her araştırmayı belirli şablonlara uydurma eğilimini doğurmaktadır. Bu durum, bilimsel bilginin çeşitliliğini ve eleştirel potansiyelini zayıflatmakta; araştırma alanlarının dönüşümünü algoritmik kriterlere bağımlı hâle getirmektedir. Bu bağlamda, akademik özerklik yalnızca idari ya da kurumsal bir mesele olarak değil; aynı zamanda epistemik ve etik bir direnç alanı olarak da düşünülmelidir. YZ araçlarının önerilerini eleştirel süzgeçten geçirebilen, dijital kolaylıklara rağmen düşünsel emek ısrarını sürdürebilen araştırmacı figürü; çağdaş akademinin belki de en temel etik aktörüdür.

SONUÇ

Yapay zekâ araçlarının araştırma yöntemlerine entegrasyonu, günümüz akademik dünyasında hızla yaygınlaşan ancak etkileri henüz derinlemesine anlaşılmamış çok yönlü bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Habermas’ın teknik akıl eleştirisi, Bourdieu’nün bilim alanı kuramı ve Foucault’nun bilgi-iktidar çözümlemesi bağlamında yapılan değerlendirmeler, YZ’nin metodolojik işlevinin ötesine geçerek bilimsel bilginin anlamı, üretim biçimi ve failinin dönüşümü üzerine düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. YZ sistemleri araştırma süreçlerini hızlandırmakta, bilgiye erişimi kolaylaştırmakta ve işlemsel doğruluğu artırmaktadır. Ancak bu katkılar, aynı zamanda yöntemsel sezgiyi zayıflatmakta, araştırma pratiklerini algoritmik modellere bağımlı kılmakta ve düşünsel üretimi biçimsel çıktılara indirgemektedir. Otomasyonun araştırma sürecinde artan belirleyiciliği, akademik özerkliği aşındırmakta; eleştirel düşünceyi araçsal aklın tahakkümüne teslim etme riskini doğurmaktadır. Bilginin yalnızca “üretilebilir” değil, aynı zamanda “anamlı”, “bağlamsal” ve “sorumlu” olması gerektiği ilkesi, bu süreçte göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, araştırma yöntemlerinde YZ

kullanımına ilişkin şu temel ilkeler doğrultusunda bir etik-felsefi yeniden düşünme önerilebilir:

1. YZ, yalnızca teknik bir yardımcı değil, bilgi üretim süreçlerini yönlendiren bir faildir. Bu yönüyle, öneri ve çıktıları sorgulanabilir olmalı; algoritmaların epistemik etkileri şeffaf biçimde tartışılmalıdır.
2. YZ araçları, araştırmacının sezgisel, bağlamsal ve yaratıcı karar verme süreçlerini ikame etmemeli; araştırmacının düşünsel emeği ve öznel katkısı öncelenmelidir.
3. Mevcut araştırma etiği ilkeleri, YZ temelli üretim süreçlerini kapsayacak biçimde yeniden yapılandırılmalı; özgünlük, doğruluk ve hesap verebilirlik ilkeleri, yapay üretimlerin sınırları da gözetilerek yeniden tanımlanmalıdır.
4. Üniversitelerde verilen araştırma yöntemleri dersleri, yapay zekâ araçlarını yalnızca “kullanmayı” değil; aynı zamanda eleştirel analiz etmeyi, epistemik etkilerini tartışmayı ve etik sorunları sorgulamayı içerecek şekilde yapılandırılmalıdır.

Sonuç olarak, araştırma yöntemlerinde yapay zekânın yükselişi, yalnızca teknik bir paradigma değişimi değil; aynı zamanda bilimsel aklın, bilgi üretiminin ve etik sorumluluğun yeniden inşasını gerektiren bir çağdaş meydan okumadır. Bu meydan okuma karşısında geliştirilecek teorik, pedagojik ve etik tutum, akademinin geleceğini şekillendirecek en önemli belirleyenlerden biri olacaktır.

Yazar Katkıları : Çalışmanın tüm bölümlerinde yazarların katkıları eşit seviyede olmuştur.

Finansman : Bu çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması : Bu çalışmada yazarlar arasında veya herhangi bir kurum ya da kuruluşla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Veri Erişilebilirliği : Verilerin erişilebilirliği için çalışmanın yazarlarından izin alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Bourdieu, P. (2004). *Science of science and reflexivity* (R. Nice, Translator). Polity Press.

Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge* (A. M. Sheridan Smith, Translator). Pantheon Books.

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Reason and the rationalization of society* (Vol. 1, T. McCarthy, Translator). Beacon Press.